

VINCENT JOUVE: Pouvoirs de la fiction. Pourquoi aime-t-on les histoires? [The power of fiction. Why do we like stories?]

Malakoff: Armand Colin, 2019. 191 s. ISBN 978-2-200-62709-6

DOI: <https://doi.org/10.31577/WLS.2023.15.2.12>

Vo svojej najnovšej knihe *Sila fikcie. Prečo máme radi príbehy?* rozoberá francúzsky literárny teoretik Vincent Jouve znovuobjavenie „fikčných príbehov“ v posledných rokoch. V tejto súvislosti si kladie otázku, prečo siahame po knihách (a filmoch či seriáloch), čím sú pre nás pútavé a aké stopy v nás zanechávajú. Načrtáva problematiku fungovania fikcie v prvom rade z hľadiska príťažlivosti naratívnych príbehov.

Autor knihy, ktorý vyučuje francúzsku literatúru na Univerzite v Reims, hľadá vo svojom uvažovaní odpovede na zdanlivo jednoduché otázky, siahajúce k Aristotelovi či k Platónovi, ktoré sa týkajú podstaty beletrie, pričom čerpá z poznatkov pragmatiky, poetiky, naratológie, teórie čítania či kognitívnej psychológie. Pozoruhodným spôsobom prepája teoretické uvažovanie o danej téme s praktickou ilustráciou na početných príkladoch diel patriacich do literárneho kánonu (James Joyce, Marcel Proust, Lev N. Tolstoj, Fiodor M. Dostojevskij, Franz Kafka, Marguerite Duras, Émile Zola, Miguel de Cervantes a i.) a kinematografie (seriály *Hra o tróny* a *Zúfalé manželky* alebo filmy *Zachráňte vojaka Ryana* či *Lovec jeleňov*). Prístup autora ukazuje ambíciu presiahnuť rámec spoločenskovedných disciplín, napríklad smerom k matematike (k teórii pravdepodobnosti Andreja N. Kolgomorova a teórii informácie Clauda E. Shannona) a ku kognitívnym vedám (Jean-Louis Dessalles). Jouve patrí k etablovaným autorom na poli francúzskej literárnej vedy. Svedčí o tom vydanie viacerých odborných publikácií, ako napríklad *La Lecture* (Čítanie, 1993), *L'effet-personnage dans le roman* (Efekt-postava v románe, 1998), knihy *Poétique du roman*, ktorá doteraz vy-

šla v piatich vydaniach (Poetika románu, 2001, 2007, 2010, 2015, 2020), *Pourquoi étudier la littérature?* (Prečo študovať literatúru?, 2010) či *Nouveaux regards sur le texte littéraire* (Nové pohľady na literárny text, 2013). Výskumný záujem autora a ohlas na jeho knihy dáva tušiť, že máme dočinenia so solídnu reflexiou čitateľskej skúsenosti.

Kniha *Sila fikcie* naznačuje tri okruhy uvažovania autora v súvislosti s fikciou: záujem („l'intérêt“), emóciu („l'émotion“) a estetické cítenie („le sentiment esthétique“), pričom venuje osobitnú pozornosť účinkom fikčného naratívu. Na fikčný text nazerá z trojakej perspektívy: ako na naratívny text, na fikciu a na umelecké dielo. Jouve sa pritom neobmedzuje len na román ako na najrozšírejší literárny žáner. Jeho záber je omnoho väčší, pretože doň začleňuje aj televízne seriály, filmy a komiksy, čo zdôvodňuje ich vysokou mierou popularity medzi súčasnými konzumentmi kultúry a skutočnosťou, že ide rovnako o fikčné naratívy. Okrem toho má jeho dielo aj didaktický charakter, pretože v závere ponúka nástroje skúmania estetického pôsobenia fikčných textov, ktoré aplikuje pri analýze konkrétnych vybraných úryvkov.

Hneď v úvode prvej kapitoly sa autor zamýšľa nad spôsobom, akým si fikčný príbeh získava pozornosť. Aj keď vyzdvihuje prirodzenú schopnosť fikcie vyvolať emócie, na prvé miesto kladie záujem, ktorý podľa neho prináša širšiu škálu významov (záujem v zmysle priaznivej pozornosti, zvedavosti a vnímania hodnoty diela). Emóciu chápe najmä ako afektívny prejav, zatiaľ čo záujem má epistemický charakter. Text v nás môže aktivovať súčasne obidva sprievodné javy čítania, emócie aj záujem, alebo iba jeden

z nich, a napriek tomu nás dokáže osloviť. Jouve ďalej rozlišuje naratívny záujem, respektíve záujem o rozprávanie („l'intérêt narratif“), čo si vyžaduje aspoň minimum nepredvídateľnosti („l'inattendu“), a hermeneutický záujem („l'intérêt herméneutique“) či, inak povedané, komplexnosť („la complexité“).

V prvom prípade sa Jouve zmieňuje o troch prvkoch naratívneho napätia, konkrétne o prekvapení („la surprise“), napätí („le suspense“) a zvedavosti („la curiosité“), o ktorých hovorí švajčiarsky naratológ Raphaël Baroni v rovnomennom diele (*La Tension narrative*, 2017). Jouve uvažuje aj o pravidlách fikcie, za ktoré považuje požiadavku minimálnej ilúzie, rešpektovanie autorsko-čitateľskej dohody a predpoklad záujmu (o texte a všetkých jeho prvkoch sa predpokladá, že zodpovedajú nejakému motívu). Veľkú pozornosť venuje spomínanému konceptu nepredvídateľnosti, resp. odchýlke od prototypov, ktorá sa môže týkať rozprávania v zmysle nášho poznania sveta a psychológie postáv – ide o diegetickú nepredvídateľnosť („l'inattendu diégétique“, 32 – 33) – alebo výpovede v zmysle naratívnych a literárnych konvencií (36) – autor túto skutočnosť označuje pojmom nepredvídateľnosť výpovede („l'inattendu énonciatif“). Pri jednom aj druhom type nepredvídateľnosti nastáva spochybnenie očakávaní buď subjektu, alebo čitateľa príbehu.

V druhom prípade vystupuje do popredia spomínaný hermeneutický záujem. Keďže samotné odchýlky, či vybočenia z prototypov nedokážu dostatočne ozrejmiť záujem čítajúceho subjektu, autor siaha po pojme komplexnosť, a to buď na úrovni zmyslu – sémantická komplexnosť („la complexité sémantique“) –, alebo formy – formálna komplexnosť („la complexité formelle“). Zmienená komplexnosť vypovedá o miere explicitnosti textu a netýka sa jeho prístupnosti, ktorá má byť naopak jednoduchá: „Najzaujímavejšia je teda taká výpoveď, ktorá má najlepší pomer hustoty informácií a jednoduchosti prístupu,“ hovorí autor (50, prel. S. R.). Uchopenie proble-

matiky (kognitívny prístup) podmieňujú tri faktory: rozlišovanie („la discrimination“, v texte ju naznačuje kvalitatívna alebo kvantitatívna atypickosť napr. postáv, situácií atď.), lokalizácia („la localisation“, časová a priestorová blízkosť/vzdialenosť má vplyv na čitateľskú pozornosť a mieru explanácie) a štruktúrovanie („la structuration“, súvisí s opakovaním, komplementárnosťou a pod.).

Druhá kapitola sa zameriava na otázky, prečo potrebujeme vo fikcii cítiť emócie a na čo vlastne emócie slúžia. Odhliadnuc od všeobecnej definície emócie ako reakcie na vonkajší alebo vnútorný podnet, jej klasifikácie a od funkcií, autor sa zmieňuje o emóciách vo fikcii, ktorých špecifickosť nespočíva v spôsobe ich vzniku, pretože sú totožné s emóciami v skutočnom živote a produkuje ich naša pamäť (a nie príbeh), ale súvisí s ich spracovaním (70). Jouve rozlišuje vo fikcii univerzálne/antropologické („les émotions universelles/anthropologiques“), kolektívne/sociálne („les émotions collectives/sociales“) a individuálne emócie („les émotions individuelles“). Práve široké spektrum emócií, ktoré môže človek pri čítaní pociťovať bez toho, aby za to znášal dôsledky, predstavuje hlavný prínos fikcie (Jouve tu má na mysli napr. čitateľský pôžitok pri násilných alebo erotických scénach, ktoré umožňujú pri čítaní prekročiť zákazy platné v skutočnom svete). V súvislosti s emóciami ďalej fikcia umožňuje predchádzať potlačeniu emócií, rozvíja emocionálnu inteligenciu či zvyšuje prispôsobivosť recipienta. Ak fikčný naratív prirodzene nejaké emócie vyvoláva, emocionálna intenzita („l'intensité émotionnelle“) sa môže podľa Jouva rôzniť v závislosti od troch faktorov, ktorými sú (časová, priestorová, afektívna, sociálna) blízkosť („la proximité“), nepravdepodobnosť („l'improbabilité“, opakovanie rovnakých scenárov znižuje našu citlivosť) a postupnosť („la gradualité“, odkazuje na existenciu hraníc v pozitívnom zmysle – cieľový bod/„le point de mire“ – aj v tom negatívnom – efekt steny/„l'effet de mur“). Prítiažlivosť príbehov sa teda vo

všeobecnosti viaže na naratívny záujem (čo sa bude diať?), hermeneutický záujem (čo to znamená?) a na silu emócií. Ako Jouve pripomína, ide o samostatné zložky, preto môžu byť v texte zastúpené v rôznej miere (niektoré diela kladú dôraz na komplexnosť, iné na hĺbku emócií). Nemajú však výlučný vplyv na to, ako na nás fikcia pôsobí, pretože treťou, neredukovateľnou zložkou je podľa neho aj estetické potešenie.

Podstatne stručnejšia je v porovnaní s ostatnými kapitolami tretia kapitola. „L'art du récit“ (Umenie príbehu) prináša zamyslenie nad estetickým pôžitkom z čítania (alebo pozerania) príbehu, ktorý v zmysle toho, čo tvrdí Gérard Genette, vyplýva zo záujmu subjektu o formálny aspekt diela. Naproti tomu má estetické vnímanie u niektorých teoretikov, medzi inými u Jeana-Mariho Schaeffera, širší záber, ako hovorí Jouve, a zahŕňa napríklad aj pôžitok zo samotného čítania (pozerania) príbehu, pretože „estetická recepcia je činnosť percepčná, emocionálna a intelektuálna“ (96). V prípade fikcie možno navyše hovoriť o fikčnom pôžitku, ktorý implikuje ponorenie do fikcie, respektíve to, že človek uverí na vymedzený čas čítania tomu, čo číta. Estetické a fikčné uspokojenie alebo, povedané slovami Romana Jakobsona, primárne poetická a referenčná funkcia jazyka, sú preto podľa Schaeffera v konštantnom napätí. Samotné ponorenie čitateľa do fikčného príbehu predpokladá jeho citovú angažovanosť a v zásade vylučuje kritický odstup. Ako Jouve konštatuje, ponorenie nie je nevyhnutnou podmienkou rozkoše z čítania. Môžeme ju pocítiť aj vtedy, keď máme zábrany (príkladom je situácia, keď je hlavným hrdinom negatívna literárna postava, napr. v románe Michela Tourniera *Kráľ tmy*, 1997, či Jonathana Littella *Laskavé bohyně*, 2008). Jouve zdôrazňuje, že „mimetické ponorenie a estetické uspokojenie odkazujú na dve odlišné skúsenosti, ktoré sa nemusia prekrývať“, no aj napriek tomu sa v procese čítania „často zamieňajú“ (106 – 107). To je aj dôvod, prečo hovorí o dvoch typoch emócií: situačné emócie („les émotions situationnelles“) vyvoláva uvedená si-

tuácia, zatiaľ čo estetické emócie („les émotions esthétiques“) vyplývajú z formálnych kvalít príbehu.

Štvrtá kapitola upriamuje pozornosť na spôsob, akým nás fikcia ovplyvňuje, a v konečnom dôsledku predstavuje vyústenie Jouvovho teoretického uvažovania o danej problematike. Otvára ju otázka, prečo vlastne túžime čítať (alebo vidieť) príbehy, na ktorú autor vzápätí odpovedá vyzdvihnutím upokojujúcej, resp. kompenzačnej hodnoty fikcie. Všetky príbehy sú v prvom rade odpoveďou na nejakú túžbu a plnia funkciu, ktorá vo všeobecnosti pripadá ideológiám a náboženstvám. Podľa Jouva však príbeh dokáže skĺbiť vo svojej podstate dva protichodné impulzy, a to potrebu bezpečia a túžbu po nových zážitkoch. Fikcia odkazuje na existujúce kultúrne, antropologické a estetické modely tým, že prináša napríklad známe situácie, no zároveň z nich vybočuje, keď kladie znepokojujivé otázky alebo nastoľuje nové prístupy. Má didaktickú funkciu, pretože prostredníctvom vzťahu analógie, ako hovorí Jouve v súlade so Schaefferovými myšlienkami, umožňuje konfrontáciu „s (udalostnými, emocionálnymi, tematickými) konfiguráciami, ktoré nepoznáme (v skutočnom svete sme ich nemohli zažiť prakticky ani morálne) a dokonca sme si ich ani nepredstavovali“ (128). Otvorením skúmania možností sa text pre čitateľa stáva príležitosťou obnoviť svoje vnímanie skutočnosti. Fikcia pritom nemusí priamo modifikovať presvedčenia čitateľa; stačí, že rozšíri jeho poznanie a sprostredkuje skúsenosť, ktorá je za iných okolností neprenosná. Jouve nazýva toto formovanie aj existenciálny tréning („l'entraînement existentiel“), ktorý prebieha štyrmi spôsobmi: projekciou („projection“), adaptáciou („adaptation“), vymedzením („démarcation“) a vyvrátením („réfutation“). Fikcia nás v neposlednom rade vedie k tomu, aby sme zaujali postoj, kriticky prehodnocovali svoju vlastnú skúsenosť a prehĺbili si kognitívne, analytické a interpretačné schopnosti. Ide samozrejme o známe fakty, ktoré autor presvedčivo demonštruje na početných úryvkoch.

O poslednej, piatej kapitole v krátkosti len toľko, že je konkrétnou realizáciou skúmania textu z hľadiska príťažlivosti fikcie a aplikáciou načrtnutého pojmoslovía. Ide pritom o kombináciu objektívneho prístupu k textu a jeho (nevyhnutne) subjektívnej interpretácie. V troch románových úryvkoch (Zola, Proust, Duras) si autor na jednej strane všímá záujem a v rámci neho nepredvídateľnosť, komplexnosť a prístupnosť, a na druhej strane identifikuje emóciu z hľadiska blízkosti, nepravdepodobnosti a postupnosti. V súvislosti s účinkami čítania analyzuje otázku kompenzácie a implikácie.

Sila fikcie. Prečo máme radi príbehy? Vincenta Jouva reflektuje do veľkej miery aktuálne (kognitívne) výskumy v oblasti teórie literatúry, ktoré sa pri textových analýzach diel čoraz častejšie sústreďujú na postavenie čitateľstva a recepciu diela. Autor tak nadväzuje na pragmatický prístup k textu a obnovený záujem literárnych teoretikov o čitateľa pozorovateľný od 70. rokov 20. storočia (Wolfgang Iser, Hans Robert Jauss a Umberto Eco, vo Francúzsku Philippe Hamon a Michel Picard), ktorý je v slovenskom literárnovednom prostredí zachytený v prekladovej tvorbe len minimálne (výnimkou je Eco), no zároveň prináša nové pojmy a me-

todologické možnosti uchopenia literárneho textu. Na otázku uvedenú v podnadpise odpovedá Jouve v texte jasne, systematicky a presvedčivo. Navyše sa usiluje zohľadniť aj neliterárne javy a virtuálne svety, v ktorých sa čoraz častejšie odohráva náš život a ktoré, ako hovorí autor v jednom z rozhovorov (*Vox-poetica.com*), majú veľa spoločného s fikčnými svetmi. Otázna je však napríklad aplikovateľnosť jeho teoretického uvažovania v prípade detských a mladistvých, t. j. neskúsených čitateľov (v súvislosti s konštatovaním, že emócie pri čítaní vznikajú na základe osobných spomienok). Slabým miestom publikácie je chýbajúca bibliografia, ktorá by poskytla potrebný súhrnný prehľad ťažiskových teoretických prác a zdôraznila interdisciplinárny záber knihy (čo samotný text potvrdzuje). Vo všeobecnosti však možno povedať, že dielo *Sila fikcie* sprostredkúva staré obsahy v novom šate, vo svetle aktuálnych potrieb a očakávaní, ktoré sú prínosné nielen pre literárnu vedu, ale môžu mať omnoho širšie využitie aj v ďalších oblastiach spoločenskovedného bádania.

SILVIA RYBÁROVÁ

Ústav svetovej literatúry SAV, v. v. i.

Slovenská republika

<https://orcid.org/0000-0003-4688-0982>

PETER GETLÍK: Pohyb ku kognitívnym adaptačným štúdiám. Adaptácia ako hra [Moving towards cognitive adaptation studies: Adaptation as play]

Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2022. 272 s.

ISBN 978-80-574-0176-6, DOI 10.33542/PA-0176-6

DOI: <https://doi.org/10.31577/WLS.2023.15.2.13>

V skúmaní umenia na Slovensku nie je kognitívnovedný prístup bežný. Jeho interdisciplinárna metodológia je náročná a vyžaduje si nielen strategické myslenie, ale aj vytrvalosť, lebo k (publikačným) výsledkom sa dospieva pomalšie, keďže musia spĺňať nároky viacerých vedných odborov. Každý kognitívnovedný výstup si preto zasluhuje pozornosť a zvlášť to platí, ak ide o prácu z radov perspektívnej mladej generácie vedkýň a vedcov. Týka sa

to aj knihy odborníka na kognitívno-humanitné bádania Petra Getlíka z Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, ktorý vydal monografiu *Pohyb ku kognitívnym adaptačným štúdiám* s podtitulom *Adaptácia ako hra*.

Monografia patrí do sféry adaptologického výskumu s mediálnym a literárnym záberom. Autor napríklad rozoberá adaptácie literárnych diel na filmové médium, (nové) inscenácie divadelných aj nediva-